

Date: 17th February-2026

O‘ZBEKISTON HUDUDIDA XX - XXI ASR BOSHLARI TARIXSHUNOSLIGI MASALALARI

Xolova Shahrizoda Shomrod qizi

Osiyo xalqaro universiteti 1 - kurs magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada O‘zbekiston hududida XX - XXI asr boshlari tarixshunosligi masalalari tarixi yoritib berildi.

Kalit so‘zlar: Markaziy Osiyo, O‘zbekiston, Sopollitepa, Jarqo‘ton, Chust madaniyati, Surxondaryo, Zarafshon, Xorazm vohasi.

Kirish

XX asr va XXI asr boshlarida O‘zbekiston hududining qadimgi tarixi, xususan bronza va temir davrlariga oid mikrovohalarni o‘rganish tarixshunosligi bir necha metodologik bosqichlarni bosib o‘tdi. Ushbu davrda arxeologik tadqiqotlar tizimli tus oldi, yangi nazariy yondashuvlar shakllandi hamda manbashunoslik bazasi sezilarli darajada kengaydi. Mikrovohalar masalasi dastlab irrigatsion-geografik birlik sifatida talqin qilingan bo‘lsa, keyinchalik u ijtimoiy-iqtisodiy va sivilizatsion jarayonlarning asosiy elementi sifatida ko‘rib chiqila boshlandi.

XX asr boshlarida tarixshunoslikning shakllanishi

XX asrning birinchi yarmida Markaziy Osiyo, jumladan O‘zbekiston hududida olib borilgan arxeologik izlanishlar ilmiy tizimga solina boshladi. Dastlabki ekspeditsiyalar ko‘proq topografik kuzatuvlar va yodgorliklarni ro‘yxatga olish bilan cheklangan bo‘lsa, keyinchalik stratigrafik qazishmalar keng yo‘lga qo‘yildi. Bu jarayonda qadimgi dehqonchilik vohalari va ularning irrigatsiya tizimlari aniqlanib, mikrohududiy taraqqiyot masalasi kun tartibiga chiqdi.

Janubiy O‘zbekistonda joylashgan Sopollitepa va Jarqo‘ton yodgorliklarining o‘rganilishi mikrovohalarning dastlabki shakllanish bosqichlarini yoritishda muhim ahamiyat kasb etdi. Ushbu yodgorliklar asosida qadimgi Baqtriya hududida sug‘orma dehqonchilik tizimining rivojlanganligi va o‘troq aholi manzilgohlarining shakllanganligi ilmiy jihatdan asoslandi¹.

Sovet davri tarixshunosligida marksistik formatsion yondashuv ustuvor bo‘lib, qadimgi jamiyatlar ishlab chiqarish usuli va ijtimoiy-iqtisodiy formatsiyalar asosida tahlil qilindi. Mikrovohalar esa ishlab chiqarish kuchlarining rivojlanish maydoni sifatida talqin qilindi. Bu yondashuv iqtisodiy omillarni chuqurroq o‘rganishga imkon bergan bo‘lsa-da, madaniy va ekologik jihatlarining ayrim qirralari yetarli darajada yoritilmadi.

1960–1980-yillar: tizimli arxeologik tadqiqotlar bosqichi

XX asrning ikkinchi yarmida O‘zbekiston hududida keng ko‘lamli arxeologik ekspeditsiyalar tashkil etildi. Bu davrda Farg‘ona vodiysi, Surxondaryo va Qashqadaryo

¹ Массон В.М. Средняя Азия в эпоху бронзы. – 1966

Date: 17th February-2026

vohalarida ko'plab yodgorliklar aniqlanib, ularning xronologiyasi ishlab chiqildi. Xususan, Farg'ona vodiysidagi Chust madaniyati temir davrining muhim manbasi sifatida o'rganildi.

Chust madaniyati yodgorliklari mikrovohalarning temir davrida mustahkamlangan qo'rg'onlar, metallurgiya markazlari va irrigatsiya inshootlari bilan boyiganligini ko'rsatdi. Bu esa urbanizatsiya jarayonlarining boshlanganligini va hududiy markazlarning shakllanganligini tasdiqladi. Tarixshunoslikda mikrovohalar endilikda faqat dehqonchilik maydoni emas, balki hunarmandchilik va savdo markazi sifatida ham talqin qilina boshlandi.

Janubiy hududlarda olib borilgan tadqiqotlarda Dalvarzintepa yodgorligi muhim manba bo'ldi. Bu yerda aniqlangan me'moriy majmualar, hunarmandchilik ustaxonalari va tangalar iqtisodiy ixtisoslashuv hamda tashqi savdo aloqalarining mavjudligini ko'rsatdi. Natijada mikrovohalar regional iqtisodiy tizimning bo'g'ini sifatida talqin qilindi².

Mustaqillikdan keyingi davr tarixshunosligi

1991-yildan so'ng O'zbekiston tarixshunosligida metodologik yangilanish jarayoni boshlandi. Sivilizatsion yondashuv, mintaqaviy taraqqiyot konsepsiyasi va mikroregional tahlil usullari keng qo'llanila boshladi. Endilikda mikrovohalar nafaqat xo'jalik birligi, balki madaniy identifikatsiya va ijtimoiy tuzilmaning markazi sifatida ko'rib chiqilmoqda.

Mustaqillik davrida arxeologik tadqiqotlar natijalari qayta talqin qilinib, milliy tarix konsepsiyasi asosida umumlashtirildi. Qadimgi Baqtriya va So'g'd hududlarida olib borilgan izlanishlar mikrovohalarning davlatlilik jarayonlari bilan bog'liqligini ko'rsatdi. Shu tariqa tarixshunoslikda mikrovohalar ilk siyosiy tuzilmalarning shakllanish maydoni sifatida baholana boshlandi.

XXI asr boshlarida manbashunoslikning kengayishi

XXI asr boshlarida ilmiy tadqiqotlarda zamonaviy texnologiyalar keng joriy etildi. GIS xaritalash, aerofotos'yomka va sun'iy yo'ldosh tasvirlari yordamida qadimgi irrigatsiya tarmoqlari aniqlanmoqda. Geoarxeologik tahlillar orqali daryo o'zanlarining o'zgarishi va suv resurslarining taqsimoti o'rganilmoqda. Bu esa mikrovohalarning shakllanish omillarini chuqurroq tahlil qilish imkonini bermoqda.

Radiokarbon (C14) usuli yodgorliklarning aniq sanasini belgilashda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Metallografik va kimyoviy tahlillar esa bronza va temir buyumlarning ishlab chiqarish texnologiyasini aniqlashga xizmat qilmoqda. Shu tariqa manbashunoslik faqat arxeologik qazilmalar bilan cheklanmay, tabiiy-ilmiy metodlar bilan boyimoqda.

Tarixshunoslikdagi asosiy masalalar

XX–XXI asr boshlaridagi tarixshunoslikda bir qator muhim masalalar muhokama qilinmoqda:

1. Mikrovohalarning paydo bo'lish omillari — tabiiy-geografik sharoitmi yoki ijtimoiy tashkiliy jarayonlarmi?

² Массон В.М. Средняя Азия в эпоху бронзы. – 1966

Date: 17th February-2026

2. Sug'orma dehqonchilikning shakllanishi va davlatlilik jarayonlari o'rtasidagi bog'liqlik.

3. Urbanizatsiya jarayonlarining mahalliy yoki tashqi ta'sir natijasida yuzaga kelganligi.

4. Metallurgiya markazlarining savdo yo'llari bilan integratsiyasi.

Ushbu masalalar yuzasidan turli konsepsiyalar mavjud bo'lib, ayrim tadqiqotchilar ekologik determinizmga urg'u bersa, boshqalar ijtimoiy omillarni ustuvor deb hisoblaydi.

O'zbekiston hududidagi bronza asri va temir davri madaniy-xo'jalik mikrovoahalarini ilmiy o'rganish XX asr boshlaridan boshlab tizimli tus oldi. Dastlabki izlanishlar tavsifiy xarakterda bo'lib, asosan yodgorliklarni aniqlash va umumiy madaniy qatlamlarni tasniflashga qaratilgan edi. Keyingi bosqichlarda stratigrafik qazishmalar, topilmalarni xronologik jihatdan aniqlash va xo'jalik faoliyatini rekonstruksiya qilish ishlari kuchaydi. Ayniqsa, Surxondaryo, Zarafshon va Xorazm vohalarida olib borilgan kompleks ekspeditsiyalar mikrovoahalar tizimining hududiy va iqtisodiy xususiyatlarini yoritishda muhim rol o'ynadi.

Mustaqillik yillarida olib borilgan tadqiqotlar metodologik jihatdan yangilanib, milliy tarixshunoslikda mikrovoahalar masalasi kengroq madaniy-sivilizatsion jarayonlar kontekstida talqin qilina boshladi. Bu davrda xorijiy ilmiy markazlar bilan hamkorlik, zamonaviy laboratoriya tahlillari va raqamli texnologiyalarni qo'llash ilmiy natijalarning aniqligini oshirdi.

Ilmiy adabiyotlarda mikrovoahalarning kelib chiqishi va rivojlanishi masalasida bir necha asosiy yondashuv shakllangan. Birinchi yondashuvga ko'ra, bronza asrida mikrovoahalar mahalliy aholi tomonidan tabiiy-geografik sharoitlarga moslashuv natijasida shakllangan bo'lib, ularning rivoji uzluksiz ichki evolyutsiya mahsulidir. Bu qarash tarafdorlari irrigatsiya tizimlarining mahalliy tajriba asosida takomillashganini ta'kidlaydilar.

Ikkinchi yondashuv esa tashqi omillar, xususan migratsiya jarayonlari va madaniy ta'sirlarning roliga alohida urg'u beradi. Unga ko'ra, bronza va temir davrlarida ko'chmanchi va yarim ko'chmanchi guruhlarining kirib kelishi xo'jalik tizimlarining yangilanishiga, ayrim texnologiyalar va madaniy an'analarning o'zlashtirilishiga sabab bo'lgan. Bu nuqtai nazar mikrovoahalarning rivojini mintaqalararo aloqalar bilan bog'laydi.

Temir davri mikrovoahalariga oid muhokamalarda irrigatsiya tizimlarining murakkablashuvi va urbanizatsiya jarayonlarining boshlanishi asosiy bahs mavzularidan biri hisoblanadi. Ba'zi tadqiqotchilar temir texnologiyalarining joriy etilishi dehqonchilik unumdorligini keskin oshirib, yirik aholi markazlarining shakllanishiga bevosita turtki berganini ta'kidlaydi. Boshqa olimlar esa urbanizatsiya jarayonini faqat texnologik omillar bilan emas, balki ijtimoiy-siyosiy munosabatlarning murakkablashuvi va resurslarni markazlashgan holda boshqarish zarurati bilan izohlaydi.

Shuningdek, o'troq dehqonchilik mikrovoahalari bilan ko'chmanchi chorvador guruhlar o'rtasidagi munosabatlar masalasi ham ilmiy bahslarning markazida turadi. Ayrim

Date: 17th February-2026

tadqiqotlarda bu munosabatlar ziddiyatli xarakterda talqin qilinsa, boshqalarida ularning o'zaro manfaatli almashinuv va madaniy sintezga asoslanganligi ko'rsatib beriladi.

XX asr va XXI asr boshlarida O'zbekiston hududida bronza va temir davri mikrovohalarini o'rganish tarixshunosligi mazmun va metodologiya jihatidan sezilarli evolyutsiyani boshdan kechirdi. Dastlab irrigatsiya va dehqonchilik markazlari sifatida talqin qilingan mikrovohalar keyinchalik murakkab ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy va siyosiy tizim sifatida tahlil qilina boshlandi. Ushbu jarayonni shartli ravishda to'rt bosqichga ajratish mumkin: (1) XX asr boshlaridagi dastlabki ilmiy izlanishlar; (2) 1950–1980-yillardagi tizimli arxeologik tadqiqotlar; (3) mustaqillikdan keyingi metodologik yangilanish; (4) XXI asr boshlaridagi interdisciplinar va texnologik yondashuvlar.

XX asrning birinchi yarmida arxeologik tadqiqotlar asosan yodgorliklarni aniqlash, xaritalash va tavsiflashga qaratildi. Bu davrda mikrovoha tushunchasi ilmiy termin sifatida shakllanmagan bo'lsa-da, vohalar va irrigatsiya tizimlari alohida tadqiqot obyekti sifatida ko'rib chiqildi. Janubiy O'zbekistonda aniqlangan Sopollitepa va Jarqo'ton yodgorliklari bronza davrida sug'orma dehqonchilik va o'troq turmush tarzining shakllanganligini ko'rsatdi³.

Bu bosqichda tarixshunoslik ko'proq tasviriy xarakterga ega bo'lib, moddiy madaniyat namunalarini tipologik tasniflashga urg'u berildi. Stratigrafik usulning joriy etilishi esa yodgorliklarning xronologik ketma-ketligini aniqlash imkonini berdi. Natijada mikrohududiy rivojlanish jarayonlari haqida dastlabki ilmiy tasavvurlar shakllandi.

XX asrning ikkinchi yarmida O'zbekistonda arxeologik maktab shakllandi va keng ko'lamli ekspeditsiyalar yo'lga qo'yildi. Bu davrda mikrovohalar iqtisodiy tizimning tarkibiy qismi sifatida ko'rib chiqildi. Farg'ona vodiysida o'rganilgan Chust madaniyati temir davrida hududiy markazlarning shakllanganligini ko'rsatdi. Metallga ishlov berish, mustahkamlangan qo'rg'onlar va irrigatsiya izlari mikrovohalarning xo'jalik jihatdan mustaqil birlik sifatida rivojlanganligini tasdiqladi.

Shuningdek, Surxondaryo hududidagi Dalvarzintepa yodgorligi temir davrining urbanizatsiya bosqichini o'rganishda muhim ahamiyat kasb etdi. Bu yerda aniqlangan me'moriy majmualar va hunarmandchilik ustaxonalari mikrovohalarning shahar madaniyatiga o'tish jarayonini yoritdi.

Sovet davri tarixshunosligida formatsion yondashuv ustuvor bo'lib, mikrovohalar ishlab chiqarish kuchlari va ishlab chiqarish munosabatlari nuqtai nazaridan tahlil qilindi. Bu metodologiya iqtisodiy omillarni chuqurroq o'rganishga yordam berdi, biroq ekologik va madaniy omillar yetarlicha e'tiborga olinmadi.

1991-yildan so'ng tarixshunoslikda konseptual o'zgarishlar yuz berdi. Sivilizatsion yondashuv, mintaqaviy taraqqiyot modeli va mikroregional tahlil usullari keng qo'llanila boshlandi. Mikrovohalar endilikda nafaqat xo'jalik markazi, balki madaniy identitet va siyosiy tuzilmaning shakllanish maydoni sifatida talqin qilindi.

³ G'affarov M.Q. O'zbekiston hududida eneolit davri... – 2023. 35-36 bet

Date: 17th February-2026

Mustaqillik davrida milliy tarix konsepsiyasi asosida qadimgi Baqtriya va So'g'd hududlaridagi yodgorliklar qayta baholandi. Mikrovohalarning davlatlilik jarayonlari bilan uzviy bog'liqligi, irrigatsiya tizimlarining boshqaruv mexanizmlarini shakllantirishdagi roli alohida o'rganildi. Bu davrda mikrovoha tushunchasi mustaqil ilmiy kategoriya sifatida shakllandi.

XXI asr boshlarida arxeologik tadqiqotlarda zamonaviy texnologiyalar keng joriy etildi. GIS xaritalash, aerofotosurat va sun'iy yo'ldosh tasvirlari yordamida qadimgi sug'orish tizimlari aniqlanmoqda. Geoarxeologik tadqiqotlar daryo o'zanlarining o'zgarishi va ekologik omillarning mikrovohalar rivojiga ta'sirini o'rganishga xizmat qilmoqda⁴.

Radiokarbon (C14) usuli yodgorliklarning aniq sanasini belgilashda muhim vosita bo'ldi. Paleobotanik va arxeozoologik tahlillar orqali qadimgi dehqonchilik va chorvachilik tarkibi aniqlanmoqda. Metallografik tahlillar esa bronza va temir buyumlarning ishlab chiqarish texnologiyasini ochib bermoqda.

Bu yondashuv mikrovohalarni ko'p omilli tizim sifatida ko'rib chiqishga imkon berdi. Endilikda ular ekologik, iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy omillar o'zaro ta'siri natijasida shakllangan kompleks birlik sifatida talqin qilinmoqda.

XX–XXI asr boshlaridagi tarixshunoslikda bir qator muhim masalalar muhokama qilinmoqda:

- Mikrovohalarning shakllanishida tabiiy-geografik omillarning ustuvorligi yoki ijtimoiy tashkiliy omillarning roli;
- Sug'orma dehqonchilik va davlatlilik jarayonlari o'rtasidagi bog'liqlik;
- Urbanizatsiyaning mahalliy rivojlanish natijasimi yoki tashqi madaniy ta'sir oqibatimi;
- Metallurgiya markazlarining mintaqaviy savdo yo'llari bilan integratsiyasi.

Ba'zi tadqiqotchilar ekologik determinizmni asosiy omil deb bilsa, boshqalar ijtimoiy boshqaruv va mehnat taqsimotini hal qiluvchi omil sifatida baholaydi. Zamonaviy yondashuv esa ushbu omillarning o'zaro uyg'unligini e'tirof etadi.

XX – XXI asr boshlarida O'zbekistonning bronza va temir davri mikrovohalarini o'rganish tarixshunosligi bosqichma-bosqich rivojlandi. Dastlab tasviriy va iqtisodiy yondashuv ustuvor bo'lgan bo'lsa, keyinchalik mikrovohalar murakkab ijtimoiy-iqtisodiy tizim sifatida talqin qilindi. Zamonaviy interdisciplinar tadqiqotlar va yangi texnologiyalar ushbu jarayonni yanada chuqurlashtirdi⁵.

Natijada mikrovohalar qadimgi jamiyatlarning iqtisodiy tayanchi, urbanizatsiya markazi va sivilizatsion rivojlanish o'chog'i sifatida tarixshunoslikda mustahkam o'rin egalladi. Kelgusida kompleks va raqamli metodlarning keng qo'llanilishi mikrovohalar tarixini yanada aniqroq va tizimli ravishda yoritish imkonini beradi.

So'nggi yillarda mikrovohalarni o'rganishda paleoetnobotanika, zooarxeologiya, izotop tahlillari va GIS texnologiyalaridan keng foydalanilmoqda. Bu usullar yordamida

⁴ Abdullaev O'.I. O'rta Osiyo ibtidoiy jamoa tuzumi va ilk davlatchilik tarixi. – Toshkent, 2019.

⁵ Abdullaev O'.I. O'rta Osiyo ibtidoiy jamoa tuzumi va ilk davlatchilik tarixi. – Toshkent, 2019.

Date: 17th February-2026

qadimgi aholi xo'jaligining aniq tuzilmasi, ekin turlari, chorva tarkibi va suv resurslaridan foydalanish darajasi yanada mukammalroq aniqlanmoqda. Natijada ilgari ilgari surilgan ayrim gipotezalar qayta ko'rib chiqilib, mikrovohalarning rivoji yanada murakkab va ko'p bosqichli jarayon ekanligi ilmiy jihatdan asoslanmoqda.

Bronza asri va temir davrida O'zbekiston hududida shakllangan madaniy-xo'jalik mikrovohalari insoniyat tarixida muhim bosqichni tashkil etadi. Ular tabiiy muhitga moslashuv, irrigatsiya tizimlarining rivoji, xo'jalik turlarining diversifikatsiyasi va ijtimoiy tuzilmaning murakkablashuvi bilan ajralib turadi. Bronza asrida asos solingan mikrovohalar temir davrida kengayib, urbanizatsiya jarayonlariga yo'l ochdi. Ilmiy tadqiqotlar bu jarayonlarning murakkab va ko'p qirrali ekanini ko'rsatib, kelajakda yanada chuqur izlanishlarni talab etadi.

Xulosa

O'zbekiston hududidagi bronza asri va temir davri mikrovohalari yetarlicha keng o'rganilgan bo'lsa-da, ayrim masalalar hanuz ochiq qolmoqda. Xususan, irrigatsiya tizimlarining ilk bosqichlari, migratsiya jarayonlarining aniq ko'lam va mikrovohalararo ijtimoiy munosabatlar masalalari qo'shimcha tadqiqotlarni talab etadi. Shu bois mazkur mavzu nafaqat tarixiy-arxeologik, balki madaniy-antropologik nuqtai nazardan ham dolzarbligini saqlab qolmoqda.

XX – XXI asr boshlarida O'zbekistonning bronza va temir davri mikrovohalarini o'rganish tarixshunosligi sezilarli evolyutsiyani boshdan kechirdi. Dastlab irrigatsion-geografik birlik sifatida talqin qilingan mikrovohalar keyinchalik murakkab ijtimoiy-iqtisodiy tizim sifatida ko'rib chiqila boshlandi. Zamonaviy interdisciplinar yondashuvlar, yangi texnologiyalar va metodologik yangilanishlar manbashunoslikni boyitdi hamda qadimgi jamiyatlarning taraqqiyot modelini chuqurroq anglash imkonini berdi.

Shu tariqa mikrovohalar XX–XXI asr boshlaridagi tarixshunoslikda sivilizatsion jarayonlarning asosiy elementi sifatida e'tirof etilib, qadimgi O'zbekiston tarixini o'rganishda markaziy ilmiy kategoriya darajasiga ko'tarildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Массон В.М. Средняя Азия в эпоху бронзы. – Москва. 1966.
2. Чайлд Г. Древнейший Восток в свете новых раскопок. — Москва: Изд-во иностр. лит., 1956.
3. Клейн Л. С. История археологической мысли. — Санкт-Петербург: Евразия, 2004.
4. Толстов С. П. По древним дельтам Окса и Яксарта. — Москва: Изд-во АН СССР, 1962.
5. Окладников А. П. История первобытного общества. — Москва: Наука, 1968.
6. Abdullaev O'.I. O'rta Osiyo ibtidoiy jamoa tuzumi va ilk davlatchilik tarixi. – Toshkent, 2019.
7. G'affarov M.Q. O'zbekiston hududida shaharsozlik madaniyatining vujudga kelishi va rivojlanish tarixi. Monografiya. — Urganch. 2025.

Date: 17th February-2026

8. Markaziy Osiyoda tarixiy-madaniy viloyatlarning shakllanishi va etnik geografiyasi muammolari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.

